

AN AIDIACHT BHRIATHARTHA & NA RANGABHÁLACHA

AN AIDIACHT BHRIATHARTHA

19.1 Feidhmíonn an aidiacht bhriathartha ar dhá bhealach

□ mar ghnáthaidiacht

□ mar bhriathar le cabhair ó bhriathar cúnta.

19.2 Na príomhchásanna ina bhfeidhmíonn an aidiacht bhriathartha mar ghnáthaidiacht

□ mar aidiacht aitreabúideach: *is bean phósta í; caith amach na prátaí lofa*

□ mar aidiacht fhaisnéiseach ar lorg na copail: *is dealfa dea-chumtha do lámh; ní briste atá sé*

□ mar aidiacht fhaisnéiseach ar lorg bí ag léiriú staid an chuspóra tar éis an ghnímh: *tá sé pósta (briste, dailte, leonta go dona); is í atá tugtha don obair; de chlocha a bhídís déanta; tá na gunnaí aimsithe ar an doras acu.*

D'fhéadfadh gníomhú briathartha (19.3) bheith i gceist san abairt dheireanach thuas.

□ mar aidiacht fhaisnéiseach ar lorg bí ag léiriú staid an ghníomhaí tar éis an ghnímh: *bhí Seán ólta; táimid beirthe go maith leis an socrú sin; tá Liam éirithe (fásta suas, éirithe ramhar, tite i laige).* D'fhéadfaí cuid de na samplaí sin thuas a chur isteach in 19.3.

19.3 Tá roinnt cásanna ann ina léiríonn an aidiacht bhriathartha (le cabhair ó bhriathar cúnta) gníomhú briathartha sna haimsirí foirfe. Is ar éigean atá staid an chuspóra nó staid an ghníomhaí i gceist:

□ an ghníomhaí ina ainmní agus an ghníomhú neamhaistreach: *níl oiread agus fear amháin fanta; tá siad go léir imithe go Sasana; bhí siad ceaptha ar throid go cróga; tá Seosamh geallta teacht; tá Séamas caite ach níor vótáil mise fós*

□ an cuspóir ina ainmní agus an gníomhaí ar lorg *ag*, nó i gcumasc le *ag*, más ann dó: *tá an fógra léite ag Tomás; beidh an teach feicthe acu faoi seo; d'éirigh siad nuair a bhí an bia caite acu; níl curtha síos ag an údar ach an fhírinne*

□ an úsáid neamhphearsanta: *tá beirthe (buaite, teipthe, sáraithe) orm; tá rite (éirithe) leat; tá tagtha faoi sna sléibhte tar éis an triomaigh; tá glaoite ort; ós imithe dó; níl cloiste agam uaidh fós*

□ an aidiacht bhriathartha ina comhlánú ar bhriathra éagsúla: *níor chuala mé riamh ráite mar sin é; chonacthas sin cruthaithe inné; fuair sé péire bróg déanta.*

Tá roinnt samplaí de chomhlánú an bhriathair *bí* sna habairtí thuas.

19.4   Úsáidtear an briathar *bí* agus aidiacht bhriathartha (in ionad bhriathar na haidiachta briathartha) in iarbheart le cinnteacht a léiriú: *murach tusa bhí sé báite* (is cinnte go mbáfaí é); *má chloistear thú tá tú gafa* (is cinnte go ngabhfad thú).

19.5   Maidir le dornán d'aidiachtaí briathartha is gnách gnáthaidiacht a úsáid thar a gceann ach amháin, b'fhéidir, i leaganacha áirithe: *eorna ghlan; tá an eorna glan agam; bhí an cleamhnas socair acu; an bhfuil an buicéad lán fós? tá mé marbh ag an obair seo; bhí na scoláirí cruinn; tá sí crom faoin ualach.*

Ach tá siad glanta leo; praghas socraithe; coinnigh na seolta líonta; na mílte maraithe acu (= slua mór), etc.

NA RANGABHÁLACHA

19.6   Tá ranna cainte eile sa Ghaeilge atá ar aon dul leis an aidiacht bhriathartha nó gaolmhar léi maidir lena ndeilbhíocht, agus sa mhéid go bhfuil feidhm aidiachta acu agus go léiríonn siad gníomhú briathartha. Os a choinne sin is féidir cuid acu a úsáid go coitianta ar lorg na copail, murab ionann agus an aidiacht bhriathartha (nach n-úsáidtear mórán inniu ar lorg na copail mura bhfuil treise i gceist).

19.7   Rangabháil an Riachtanais

Is ionann foirm do rangabháil an riachtanais agus don aidiacht bhriathartha go hiondúil, ach ní mór atá sí i gceist sa Ghaeilge anois. Bíonn sí ina faisnéis ar lorg na copailé diúltáil (nó a cothrom), agus cuireann sí riachtanas i gcéill de ghnáth: *ní gearánta do Sheán* (= níl cúis ghearáin aige); *ní gearánta ar an aimsir* (= tá an aimsir maith go leor, nó an-mhaith); *ní leofa dom dul amach ag an leanbh ar eagla na tine*; *ní tógtha orm é*; *ní ormsa is tógtha é*; *ní maíte sin orainn* (= ní fiú comhghairdeas a dhéanamh linn ina thaobh; ní fiú bheith ina dhiaidh orainn); *ní séanta dúinn nach ndéanamar é* (= ní gá (féidir, ceart) dúinn é a shéanadh).

19.8 Rangabháil na Fusachta

An réimír *so-* + aidiacht bhriathartha is foirm don rangabháil seo go hiondúil.

Ciallaíonn sí fusacht nó féidearthacht: *sobhriste*, *sodhéanta*, *sofheicthe*, *soláimhsithe*, *so-ólta*, *sothógtha*.

Corruair bíonn foirm nach foirm aidiachta briathartha nasctha le *so-*. Foirm ghinideach an ainm bhriathartha nó an ainmfhocail a bhíonn ann: *sofhála*, *so-ghabhála*, *so-imeachta*, *so-ranna*, *sotheagaisc*.

Is féidir réimír eile a chur roimh *so*: *an-sodhéanta*, *ró-shochomhairlíthe*, nó é a cháiliú le dobhriathar: *so-bhainte amach*; *sochurtha in iúl*.

Úsáidtear rangabháil na fusachta

□ go faisnéiseach: *tá an fear so-bhainte*; *níl an rang seo ró-shoroinnte*

□ go haitreabúideach: *ní fear so-ranna é*; *rud sodhéanta é sin*.

19.9 Rangabháil na Deacrachta

Is ionann an rangabháil seo agus rangabháil na fusachta i ngach slí maidir le foirm agus úsáid ach go bhfuil *do-* in ionad *so-* agus gur deacracht nó dodhéantacht a léiríonn sí: *tá sé dodhéanta* (*an-dothuigthe*, *do-bhainte amach*).

19.10 Rangabháil na hOiriúnachta

Is ionann an rangabháil seo freisin agus rangabháil na fusachta i ngach slí maidir le foirm agus úsáid ach go bhfuil *in-* in áit *so-*, agus gur minice ginideach ainmfhocail sa rangabháil seo ná sa rangabháil eile. Ciallaíonn sí gur féidir (fiú, cóir, oiriúnach) an gníomh a dhéanamh a léiríonn an aidiacht bhriathartha nó an ginideach: *tá sé inite* (*indéanta, inreaca, inreatha, inaistir, inleighis, inleithscéil*); *sin í an riail is inleanta sa chás seo*; *níl an t-amhrán sin inráite*; *is leabhar inspéise é*; *níl Peig inchurtha* (*inchomórtais, inchomparáide*) *lena deirfiúr*.

19.11 Rangabháil na Comparáide

An réimhr *in-* + ginideach ainmfhocail a úsáidtear sa rangabháil seo. Ní minic aon bhaint aici leis na haidiachtaí briathartha. Is é rud a chiallaíonn sí "chomh maith i gceann cibé rud a seasann an ginideach dó": *tá Gearóid insleáin* (*inchorráin, inspeile, inpheile*) *leat féin*.